

Analysis of the Farsi translation of the book Al-Faraj Bad al-Shedda based on the model of Katharina Reiss

Seyyed Mehdi Masboogh*

Professor, Department of Arabic
Language and Literature, Bu-Ali Sina
University, Hamedan, Iran

Solmaz Ghafari

PhD in Arabic Language and Literature,
Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran

Abstract

The book Al-Faraj Bad al-Shedda is one of the narrative works that revives a large part of ancient popular culture and literature. In this book, more than two hundred life stories of people caught in problems are depicted in the form of stories. These people have been saved by trusting God in facing the problems of life. One of the appropriate models of translation criticism is Katharina Reiss's model, which has received less attention from researchers. Considering the comprehensiveness of translation criticism techniques in Katharina Reiss's model compared to other translation models, the present study can be used as a suitable example and model by researchers in the field of translation criticism in Arabic language and literature. This research tries to provide a general analysis of the Persian translation of the book

---

* Corresponding Author: smm@basu.ac.ir

How to Cite: Masboogh, S. M., Ghafari, S. (2024). Analysis of the Farsi translation of the book Al-Faraj Bad al-Shedda based on the model of Katharina Reiss. *Translation Researches in the Arabic Language and Literature*, 14 (30), 1-26. doi: [10.22054/RCTALL.2024.77119.1708](https://doi.org/10.22054/RCTALL.2024.77119.1708)

Al-Faraj Bad al-Shedda from two linguistic and meta-linguistic perspectives by using Reiss's model in the Arabic text. Because the difference in the structure of the two languages is significant and this issue can be useful in translation research and linguistic studies.

Key words: Translation, Model of Katharina Reiss, Al-Faraj Bad al-Shedda, Ghazi Tanukhi, Dehestani.

Introduction

The field of translation between Persian and Arabic languages has been very prosperous for a long time. The translation of literary texts, such as Al-Faraj Bad al-Shedda, has been one of the most dynamic literary trends in ancient times. Many works in different genres and subjects have been translated from Arabic to Persian and from Persian to Arabic, and some of them have been very influential from a literary point of view. The book Al-Faraj Bad al-Shedda, is one of the prominent Arabic works written by Qazi Tanukhi, a writer of the 4th century of Hijri. Hossein Dehestani translated the book Al-Faraj Bad al-Shedda, in the 7th century. Katharina Reiss is a well-known German translator who is known as a role-oriented translator and the creator of the "text type in translation" theory. This research tries to answer the following questions by criticizing the translation of Al-Faraj Bad al-Shedda, relying on Katarina Reiss's model:

1. Are the methods proposed in Katarina Reiss's model suitable for criticizing the translation of Al-Faraj Bad al-Shedda, if the answer is positive, what are the reasons for the usefulness of these methods?
2. How is Dehestani translation criticized and evaluated based on Katarina Reiss's linguistic and meta-linguistic factors.

Literature Review

Few researches have been done about the Katarina Reiss model in Iran, including:

The article "Reiss's Pioneering Model for Translation Criticism" written by Alireza Khanjan, who tried to introduce Katharina Reiss's model.

The article "Examination of Literary Translation Challenges" written by Ali Ganjian Khanari, who introduced the first part of Reiss's model, i.e. the type of text, in this article and it has shown the characteristics of literary texts and the challenges and problems that the translator faces in translating this type of texts.

About the Katharina Reiss model in Arabic language, a few researches have been done, including:

The article "Measurement and evaluation of Katharina Reiss's translation model" written by Leila Alam, who started the discussion with an introduction of criticism and translation, and continued to introduce the category of "text type" and the division of the text based on the role of language, and at the end of her discussion has finished with the criteria of translation criticism.

But this research criticized the translation of the first chapter of the book "Al-Farj after Al-Shada" based on Katharina Reiss's model and it is new both in the theoretical approach and in the text of the research.

Research Methodology

Considering the volume of the book, its first chapter was selected and analyzed by descriptive-analytical method.

Conclusion

From what came in this research, the following results are obtained:

1. Based on the balance in the type of text presented in Katharina Reiss's model, it can be said that Dehestani has disturbed this balance in determining the "dominant role". Reiss believes that a text may have different roles and what is the criterion is the dominant role. based on Katharina Reiss's model, Dehestani has presented an adapted translation. He has achieved semantic sufficiency and balance in his

translation by means of semantic changes, the use of precise grammatical structures in accordance with the criteria of the target language, and significant stylistic elements.

2. The methods proposed in Katharina Reiss's model are suitable for criticizing the translation of the book "Al-Faraj Bad al-Shedda" because in this model, Reiss directs the critic to a targeted criticism to examine and judge the literary work in terms of content, style, and sometimes from an aesthetic perspective.

3. Relying on the two linguistic and meta-linguistic components mentioned in Reiss's model, the reasons that caused the translator to achieve semantic imbalance in his translation were criticized and his performance was comprehensively evaluated. In the linguistic component, the translator has disturbed the semantic balance due to the semantic changes and grammatical changes of the source language, the use of unique stylistic elements and the criteria of the target language, and the construction of the target text is broken. On the other hand, in the evaluation of the meta-linguistic components, the gaps in the situation and the topic of speech have been well filled by the translator and by being influenced by temporal and spatial elements, he changed the form of the original text in favor of the target language and removed the cultural gaps between the two cultures.

بازکاوی ترجمه فارسی «الفرج بعد الشدة» بر اساس الگوی کاتارینا

رایس

سید مهدی مسبوق* استاد، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

سولماز غفاری دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

چکیده

«الفرج بعد الشدة» از جمله آثار روایی است که بخش بزرگی از فرهنگ و ادب عامه کهن را نمایندگی می‌کند. این کتاب که در سده هفتم توسط دهستانی به فارسی برگردانده شده، مشتمل بر حکایت‌های عامه بسیاری است در قالب ۱۴ باب که در آن بیش از ۲۰۰ سرگذشت زندگی انسان‌های گرفتار در قالب داستان با مضامینی اخلاقی به تصویر کشیده شده است که در مهلکه‌های زندگی هر یک با توکل به خدا رستگار شده‌اند. یکی از الگوهای مناسب نقد ترجمه، الگوی کاتارینا رایس است که کمتر مورد توجه ترجمه‌شناسان قرار گرفته است. با توجه به جامعیت تکنیک‌های نقد ترجمه در الگوی کاتارینا رایس نسبت به سایر الگوهای ترجمه، پژوهش حاضر می‌تواند به عنوان نمونه و الگویی مناسب توسط علاقه‌مندان به حوزه نقد ترجمه در زبان و ادبیات عربی به کار گرفته شود. پژوهش پیش‌رو کوشیده ضمن کاربری الگوی رایس در متن عربی، تحلیلی کلی از ترجمه فارسی کتاب الفرج بعد الشدة از دو منظر زبان‌شناختی و فرازبانی ارائه کند. با توجه به گستردگی حجم کتاب، باب اول آن به عنوان پیکره پژوهش انتخاب و با روش توصیفی-تحلیلی بررسی شد. برآیند پژوهش نشان داد که دهستانی بر اساس الگوی رایس، ترجمه‌ای اقتباسی ارائه داده است. در عوامل زبان‌شناختی، مترجم به واسطه تغییرات معنایی، کاربری ساختارهای دقیق دستوری متناسب با معیارهای زبان مقصد و عناصر سبکی شاخص به بسندگی و تعادل معنایی در متن مقصد دست یافته است. علاوه بر این، در بررسی عوامل فرازبانی با واکاوی موقعیت و موضوع ادای سخن، توجه به زمان و مکان و سنجش ابزارهای معنایی جهت انعکاس تداعی‌های عاطفی، مشخص شد دهستانی ضمن اینکه محتوامحوری را نقش غالب زبان مقصد در نظر گرفته در ارائه تعادل معنایی تا حدی پیش رفته که ترجمه او در زبان مقصد از جایگاه و اثرگذاری بیشتری نسبت به زبان مبدأ برخوردار شده است.

کلیدواژه‌ها: ترجمه، کاتارینا رایس، الفرج بعد الشدة، قاضی تنوخی، دهستانی.

۱. مقدمه

ترجمه متون ادبی همچون الفرج بعد الشدة، یکی از پویاترین جریان‌های ادبی در دوران کهن بوده است. آثار پرشماری در ژانرها و موضوعات مختلف از عربی به فارسی و به عکس ترجمه شده‌اند که شماری از آنها از جهت ادبی سبک‌ساز و تأثیرگذار بوده‌اند. کتاب الفرج بعد الشدة از جمله آثار ادبی زبان عربی است که توسط ابوعلی محسن بن ابوالقاسم علی تنوخی، ادیب و نویسنده سده چهارم هجری تألیف شده است.

حسین بن اسعد بن الحسین المؤیدی الدهستانی در قرن هفتم به ترجمه و تحریر کتاب الفرج بعد الشدة مبادرت کرد. از آنجا که دهستانی نسبت به ابزارهای بیان و ساخت‌های زبانی و ساختمان هر دو زبان شناخت وافی داشته در بومی‌سازی ترجمه خود به صورت دقیقی عمل کرده است.

«کاتارینا رایس^۱، ترجمه‌شناس سرشناس آلمانی است که به ترجمه‌شناس نقش‌گرا و واضح نظریه^۲ نوع متن در ترجمه» شهرت یافته است» (ماندی^۲، ۱۳۹۱: ۱۳۹). از ویژگی‌های بارز نظریه رایس می‌توان به تقابل متن و تحلیل آن‌ها و ارزیابی عناصر و مؤلفه‌های زبانی و فرازبانی در آن اشاره کرد. بهره‌برداری از نظریه کاتارینا رایس در بررسی ترجمه باب اول کتاب الفرج بعد الشدة مطالعه‌ای است که هم در رویکرد نظری و هم در پیکره پژوهش تازگی دارد؛ از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد که با بررسی ترجمه الفرج بعد الشدة با تکیه بر الگوی کاتارینا رایس به پرسش‌های زیر پاسخ گوید:

۱- ترجمه دهستانی تا چه اندازه در نوع و گونه متن با متن اصلی تعادل دارد و سرنوشت نقش غالب متن اصلی در ترجمه به کجا انجامیده است؟

۲. ترجمه دهستانی با بررسی عوامل زبان‌شناختی و فرازبان‌شناختی رایس چگونه مورد نقد و ارزیابی قرار می‌گیرد؟

لازم به ذکر است، مصادیق مربوط به هر بخش مورد اشاره قرار گرفته است، اما به دلیل افزایش حجم پژوهش به ناچار گزینه‌ای از شواهد مورد تبیین قرار گرفته است و تحلیل هر

---

1. Reiss, K.

2. Munday, J.

یک از زیرمجموعه‌های مرتبط با مصادیق می‌تواند به صورت مجزا در پژوهشی دیگر واکاوی شود.

۲. پیشینه پژوهش

امروزه نظریه‌ها و رویکردهای نقدی ترجمه، امکان مقایسه متن اصلی با متن ترجمه شده را فراهم کرده است و از جمله این نظریه‌ها، نظریه کاربردی کاتارینا رایس است. پژوهش‌های کم‌شماری بر اساس این الگو در ایران به ویژه در نقد ترجمه‌های عربی به فارسی و برعکس و نیز در زبان عربی صورت گرفته است که به نمونه‌هایی از آن‌ها در ادامه اشاره می‌شود.

علیرضا خان‌جان (۱۳۹۷، ۱۳۹۸ و ۱۳۹۸) در سه مقاله «الگوی پیشگامانه رایس برای نقد ترجمه (۱ و ۲ و ۳)» کوشیده به معرفی دقیق الگوی کاتارینا رایس بپردازد. حسام حاج مومن (۱۴۰۱) در مقاله «آسیب‌شناسی ترجمه کتاب النقد الأدبی أصوله و مناهجه از منظر انتقال اطلاعات بر اساس نظریه کاتارینا رایس (اصول و شیوه‌های نقد ادبی)»، ترجمه محمد باهر از کتاب النقد الأدبی سید قطب را بر اساس نظریه رایس مورد بررسی قرار داده و چالش‌های انتقال اطلاعات و محورهایی که دچار آسیب شده را تبیین کرده است.

عبدالحق بن عبدالعزیز (۲۰۱۵-۲۰۱۴) در مقاله «نظریه أنماط النصوص کاتارینا رایس» ضمن معرفی نظریه نوع متن، دو نمونه ترجمه از نثر و نظم را بر اساس این مؤلفه نقد و تحلیل کرده است.

لیلی عالم (۲۰۱۸) در مقاله «تقییم الترجمة: مقاربة کتارینا رایس»، بحث خود را با مقدمه‌ای درباره نقد ترجمه آغاز کرده و در ادامه به معرفی مؤلفه نظریه نوع متن و تقسیم متن بر اساس نقش زبان پرداخته و در نهایت بحث را با معیارهای نقد ترجمه به پایان رسانده است.

پژوهش حاضر درباره نقد ترجمه باب نخست الفرغ بعد الشدة «ذکر گشایش بعد از سختی و امتحان در هفت حکایت» است و بهره‌برداری از الگوی کاتارینا رایس در بررسی

ترجمه این باب از کتاب مورد اشاره، مطالعه‌ای است که هم در رویکرد نظری و هم در پیکره پژوهش تازگی دارد.

۳. نگاهی به کتاب الفرج بعد الشده

ابوعلی محسن ملقب به قاضی تنوخی (۳۲۹-۳۸۴ ق/ ۹۴۱-۹۹۴ م) از محدثین معتزلی و از شاعران و نویسندگان عرب، کتاب الفرج بعد الشده را در قرن چهارم به زبان عربی نوشته است. نخستین بار محمد عوفی این کتاب را به فارسی ترجمه کرده که از آن ترجمه، اثری در دست نیست، مگر حکایاتی که وی از این کتاب در جوامع الحکایات نقل کرده است. پس از آن در سال‌های ۶۶۰-۶۵۱ ق حسین بن اسعد بن الحسین المویدی الدهستانی به ترجمه و تحریر این کتاب مبادرت کرده است. الفرج بعد الشده «مشمول بر حکایت‌های عامه بسیاری است در قالب ۱۴ باب که در آن بیش از ۲۰۰ سرگذشت زندگی انسان‌های گرفتار در قالب داستان با مضامینی اخلاقی به تصویر کشیده شده است که در مهلکه‌های زندگی هر یک با توکل بر خدا به نوعی نجات یافته و به آسایش و رستگاری و گشایش رسیده‌اند» (کمالی اصل، ۱۳۹۸: ۲). تفکر ویژه و کلی که در پس تمام حکایت‌های این کتاب نهفته است آیه ۶ سوره انشراح است: ﴿إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾. الفرج بعد الشده بیشتر از این که در بستر زبان عربی شهرت یابد در بستر زبان فارسی، پذیرش یافته است و به عنوان یکی از کتاب‌های معروف قصه در زبان فارسی به شمار می‌آید. پیرو همین مسأله، دهستانی، مترجم کتاب حاضر شهرت بیشتری نسبت به نویسنده اصلی دارد.

۴. معرفی نظریه کاتارینا رایس

یکی از الگوهای متناسب نقد ترجمه، الگوی کاتارینا رایس است که کمتر مورد توجه پژوهشگران واقع شده است. «این نظریه با دیدگاهی زبان‌شناختی با تمرکز بر نقش‌های مختلف زبان به تفکیک انواع متون پرداخته و با تعیین ویژگی‌های بارز در هر نوع، مقتضیات ترجمه آن را تحلیل کرده است» (حاج مومن، ۱۴۰۱: ۸۰). از نظر رایس، «تحلیل متن مقصد نخستین مرحله ارزیابی است، اما جزء مکمل و لاینفک آن، مقابله ترجمه با متن مبدأ خواهد بود» (همان: ۱۰). بر این اساس پژوهش حاضر در نظر دارد تا با به کارگیری

این الگو باب اول کتاب الفرج بعد الشدة را با ترجمه دهستانی مورد بررسی قرار گیرد و در حد بضاعت نقدی نظریه‌مند ارائه دهد.

۴-۱. معیارهای نقد ترجمه از دیدگاه کاتارینا رایس

نقد ترجمه پیشنهادی رایس یک الگوی عام سه وجهی است: ۱- تشخیص و شناخت نوع متن اصلی، ۲- ارزیابی عناصر و مؤلفه‌های زبان‌شناختی و ۳- بررسی عوامل و مؤلفه‌های فرازبان‌شناختی که در این پژوهش هر سه وجه نظریه مورد تبیین قرار می‌گیرد.

۴-۱-۱. تشخیص نوع متن

در طبقه‌بندی انواع متون، هر نوع متن روش خاص خود را برای ترجمه دارد. رایس می‌نویسد: «نقد باید از مشاهده نوع متنی که بازنمود شده است، شروع شود و آنگاه به طور توأمان عوامل زبانی و فرازبانی را که در فرآیند ترجمه اهمیت اساسی داشته‌اند، مدنظر قرار دهند» (خان‌جان، ۱۳۹۷: ۱۲۰). رایس در راستای نقش زبان، متن‌ها را به سه نوع تقسیم می‌کند: الف- متون محتوامحور، ب- متون صورت‌محور و ج- متون هدف‌محور. رایس ترجمه‌شناسی نقش‌گرا و واضح نظریه «نوع متن» در ترجمه است. رایس می‌نویسد: «این سه نقش به طور یکسان در لفظ بازنمایی نمی‌شوند، بلکه در هر متنی یا در بخشی از یک متن واحد ممکن است عنصر محتوایی در دیگری، عنصر بیانی و در سومی تلاش برای اقناع شنونده یا خواننده عنصر غالب به شمار آید» (همان). «رایس ویژگی بارز ترجمه متون صورت‌محور را مبداءمداری و ویژگی بارز ترجمه متون محتوامحور را مقصدمداری برمی‌شمارد» (همان: ۱۲۶).

۴-۱-۲. ارزیابی عناصر زبان‌شناختی

مرحله دوم از نظریه رایس مهم‌ترین مرحله در نقد ترجمه محسوب می‌شود. وی معتقد است در ارزشیابی عناصر زبانی بررسی چهار موضوع ضروری است: «الف- معادل بودن عناصر معنایی ترجمه با متن اصلی، ب- مناسب بودن عناصر واژگانی ترجمه با در نظر گرفتن اصل و نیز با توجه به هدف و موقعیت کاربردی آن‌ها در ترجمه، ج- درست بودن

عناصر دستوری بر اساس معیارها و الگوهای زبان‌شناختی زبان مقصد و د- مطابق بودن عناصر سبکی ترجمه با سبک متن اصلی» (منافی اناری، ۱۳۹۵: ۴۲).

۴-۱-۳. بازیابی عوامل فرازبان‌شناختی

بررسی عوامل فرازبان‌شناختی به عنوان مرحله سوم فرآیند نقد، مهر تأییدی است که ناقد را به سمت نقدی هدفمند هدایت می‌کند. از جمله عوامل فرازبان‌شناختی مؤثر در متن که رایس به آن‌ها اشاره کرده است، می‌توان عوامل زیر را نام برد:

الف- موقعیت بلافصل

ب- موضوع یا مطلب

پ- عامل زمان

ت- عامل مکان

ج- عامل مخاطب

د- عامل گوینده

ه- مفاهیم و اشارات احساسی و تداعی‌های عاطفی.

۵. بررسی مؤلفه‌های کاتارینا رایس در ترجمه الفرج بعد الشده

نقد ترجمه الفرج بعد الشده و جوامع الحکایات به عنوان یکی از مهم‌ترین ژانرهای ادبیات داستانی و بررسی مقابله‌ای این اثر با تکیه بر الگوی کاتارینا رایس با هدف تبیین میزان توفیق مترجم، زمینه ورود به نقد ترجمه عربی به فارسی بر اساس الگوی رایس را فراهم می‌کند.

۵-۱. مؤلفه تشخیص نوع متن

رایس اذعان می‌کند که «کلیت یک متن همیشه و به صورت انحصاری به یک نقش واحد اختصاص نمی‌یابد؛ زیرا در عمل با هم‌پوشانی نقش‌ها مواجه هستیم با این حال از آنجایی که به زعم وی در هر متن معین یکی از این نقش‌ها مبدل به «نقش غالب» می‌شود، رایس تلاش می‌کند تا تمایز این سه نقش را از یکدیگر توجیه کند» (خان‌جان، ۱۳۹۷: ۱۲۳).

نقش غالب در کتاب حاضر صورت محوری است و جنبه صوری که مربوط به متون محتوامحور است در درجه دوم اهمیت قرار می‌گیرد. این در حالی است که مترجم در ارائه ترجمه دقیقاً عکس این مسئله عمل کرده است. وی محتوامحوری را نقش غالب زبان مقصد در نظر گرفته و به همین دلیل در بیشتر موارد صورت را فدای محتوا کرده است. این فرآیند باعث شده مترجم روشی متناسب با نوع متن را در جهت ترجمه اتخاذ نکند. البته لازم به ذکر است که این انتخاب نه تنها خللی در روند ترجمه به وجود نیاورده، بلکه باعث تقویت متن و تأثیر مثبت در آن شده است.

متن اصلی: «فَأُولُ مِمْتَحِنٍ مِنْهُمْ آدَمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَبُو الْبَشَرِ فَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ جَلَالُهُ خَلَقَهُ فِي الْجَنَّةِ وَعَلَّمَهُ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا وَأَسَجَدَ الْمَلَائِكَةَ لَهُ وَنَهَاةً عَنْ أَكْلِ الشَّجَرَةِ فَوَسَّوَسَ لَهُ الشَّيْطَانُ ... بَعْدَ أَنْ أَهْبَطَهُ مِنَ الْجَنَّةِ إِلَى الْأَرْضِ وَأَفْقَدَهُ لَذِيذَ ذَلِكَ الْخَفِضِ فَانْتَفَضَتْ عَادَتُهُ وَعَلِظَتْ مَحْتَنَتُهُ وَقَتَلَ أَحَدُ ابْنَيْهِ الْآخَرَ... فَلَمَّا طَالَ حَزْنُهُ وَبُكَاهُ وَاتَّصَلَ بِإِسْتِغْفَارِهِ وَدَعَاوِهِ رَحِمَ اللَّهُ ... فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَاهُ وَكَشَفَ مَا بِهِ وَنَجَاهُ فَكَانَ آدَمُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلُ مَنْ دَعَا فَأَجِيبَ وَامْتَحَنَ فَأَثِيبَ وَخَرَجَ مِنْ ضَيْقٍ وَكَرَبٍ إِلَى سَعَةٍ وَرَحْبٍ وَسَكَنَ هُمُومَهُ وَنَسِيَ غَمُومَهُ» (التنوخی، ۱۴۱۵: ۱۱).

ترجمه فارسی: «و اول ممتحنی از انبیاء که به قضای خدای تعالی رضا داد و بلا را عطا شمرد آدم صفی بود. اول الناس وجوداً ابوالبشر صلی الله علیه- تا باری تعالی اغاثت او به صنع خفی و اعانت او به فرج قوی ارزانی داشت و ذکر مقامات و رفع درجات و کشف بلیات او در چندین موضع از مصحف مجید مذکور گردانید. و چون او از مادر متولد گشت در مکتب وجودش به تعلم (و علم آدم الأسماء کلها) مشغول گردانید و مسجود مقربان حضرتش کرد و جنت عدن را بستان سرای تماشای او ساخت بعد از آن به افعالش مؤاخذ گردانیدند و انگشت بر حرف نهادند که (ألم أنهکما عن تلکما الشجرة) پس از آنکه به هشت بهشت آسوده بود به غرامت آن ترک به ضرورت بهشت، بهشت و به خاک دنیا هبوط کرد و به فراق جت و هجر حوا مبتلا گشت و به خجالت گناهکاری درمانده شد و دویست سال به نوحه و زاری (رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا) روزگار گذاشت و هر لحظه دلش پر خون تر (و غمش افزون تر) بود تا ارحم الراحمین بر تضرع و دموع و استکانت و خشوع

او بخشود و خلعت (فَتَابَ عَلَيْهِ أَنَّهُ هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ) در گردن او انداخت و محنتش به نعمت بدل گردانید و حوا را به او رسانید» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۲۷).

دهستانی علاوه بر حصول نقش بیانی از آن جهت که عناصر گفتار فراتر از صورت به یک دلالت کل اشاره می‌کند و حفظ سبک و واقع‌گرای نویسنده، اولویت را بر محتوا و بسط معنا قرار داده و با گسترش مفاهیم و عناصر ساختاری روایت در زبان مقصد، کوشیده خواننده را در درک معنا به درستی و خوبی یاری رساند. مترجم با استناد به آیات قرآنی، افزودن اشعار فارسی و عربی در جهت توصیف مفاهیم و همچنین افزودن جزئیاتی در راستای مفاهیم به معانی عمق بخشیده و از گزارش محض اجتناب ورزیده است.

۵-۲. مؤلفه‌های «زبان‌شناختی»

رایس معیارهایی برای سنجش کیفیت در ترجمه ارائه می‌دهد. بر این اساس سراغ وجه دوم الگو می‌رویم تا چگونگی بازتاب ابعاد زبانی متن مبدأ در متن مقصد را بررسی کنیم. زیرمجموعه‌های مؤلفه درون‌زبانی شامل «عناصر معنایی»، «عناصر واژگانی»، «عناصر دستوری» و «عناصر سبکی» است.

۵-۲-۱. عناصر معنایی

برای تعیین اینکه آیا در بررسی عناصر معنایی، تعادل معنایی محقق شده یا خیر ناگزیر باید ابتدا بافت زبانی را بررسی کرد تا به این وسیله منظور نویسنده مشخص شود. وی بافت را به دو نوع بافت خرد یا کوچک و بافت بزرگ یا کلان تقسیم می‌کند. «بافت کوچک معمولاً فقط کلمات خود بافت را دربر می‌گیرد و به‌ندرت فراتر از حد جمله را شامل می‌شود، در حالی که بافت بزرگ می‌تواند نه تنها پاراگراف بلکه کل متن را شامل شود» (منافی اناری، ۱۳۹۵: ۴۲). اهتمام دهستانی به انتقال محتوا باعث شده که تغییرات معنایی زیادی در متن مقصد به وجود آید. وی در ترجمه بافت خرد (واژه)، (الغم و الضیق) از تکنیک حذف (حذف ترجمه کلمه «الغم») و توسیع معنایی واژه (الضیق) با استناد به آیه قرآنی، تعادل معنایی را در متن مقصد بر هم ریخته است:

متن اصلی: شَرَحَ صَدْرَهُ بَعْدَ الْغَمِّ وَالضَّيْقِ (التنوخی، ۱۴۱۵: ۹).

ترجمه فارسی: از حضرت عزت بدان مخصوص و ممتاز است که دل و صدر آن صدر آفرینش بعد از دلتنگی چنان که مذکور است فی قوله تعالی: «وَلَقَدْ نَعَلْمُ أَنْكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۲۰).

بحث تعادل معنایی صرفاً محدود به بافت خرد نمی‌شود، بلکه مترجم در بافت کلان نیز عرض اندام می‌کند که توضیح آن در این مجال نمی‌گنجد.

۵-۲-۲. عناصر واژگانی

دومین عنصر از مؤلفه درون‌زبانی، بررسی عناصر واژگانی است. «از لحاظ معناشناسی، آنچه معیار یک ترجمه خوب محسوب می‌شود، «تعادل» است، اما در سنجش مؤلفه‌های واژگانی آنچه معیار یک ترجمه خوب محسوب می‌شود، «کفایت» است» (صفری، ۱۳۹۸: ۲۴۸). به همین دلیل رایس نیز معتقد است «برای داوری درباره‌ی چند و چون برگردان عناصر واژگانی، منتقد باید معیار «بستگی یا کفایت» را مدنظر قرار دهد» (خان‌جان، ۱۳۹۸: ۱۴۷). رایس معتقد است «واژگان متن مبدأ و مقصد نمی‌توانند عیناً، هم‌معنا باشند» (همان: ۱۴۸). بر این اساس مترجم گاهی برای انتقال کامل اجزای متن مبدأ از «وام‌واژه‌ها» استفاده می‌کند، اما ممکن است با توجه به هدف و موقعیت کاربردی عنصر واژگانی، معادلی یکسان در متن مقصد ارائه شود و یا اصلاً مورد پذیرش قرار نگیرد.

متن اصلی: «قلت: رسول فلانة بنت فلان فارتفعت الواغية و قالوا يا هذا: لقد جددت علينا مصيبتنا. فقلت أخرجوا ثم أخذتهم و رجعت حتى جئت بهم إلى إبنتهم فكادوا يموتون فرحاً» (التنوخی، ۱۴۱۵: ۲۴).

ترجمه فارسی: «گفتم رسول فلانه‌ام هنوز نام فلانه به گوش ایشان نرسیده بود که فریاد واویلاه وامصیبتاه از آن خانه برآمد و ... من گفتم: ... این معنی محقق شمردید و ایشان را با خود به نزدیک آن مستوره آوردم خواستند که از شادی هلاک شوند و آن فرح به ترح انجامد» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۴۵).

۵-۲-۳. عناصر دستوری

سومین مؤلفه درون‌زبانی، ارزیابی «عناصر دستوری» است. در بحث از عناصر دستوری، رایس از ملاحظات سبکی سخن می‌گوید و اظهار می‌دارد که «ملاحظات سبکی مربوط به کاربردهای معین عناصر دستوری ممکن است نوعی تعدیل را در زبان مقصد برای نیل به معادل بهینه ایجاب کند» (خان‌جان، ۱۳۹۸: ۱۴۹).

در نمونه زیر مترجم در ترجمه جمله‌ی حالیه که در ساختار دستوری عربی جایگاه ویژه‌ای دارد به صورت معمول زبان فارسی ترجمه کرده و دستور زبان مبدأ را با دستور زبان مقصد و کاربرد متعارف آن منطبق ساخته و صحت دستوری را رعایت کرده است. وی از کاربرد واژه‌های تحت‌اللفظی چون؛ درحالی که و... جهت سلیس بودن متن اجتناب ورزیده است. در واقع مترجم بنا بر نظر رایس نوعی تعدیل در زبان مقصد ایجاد کرده است.

متن اصلی: بینما رجلٌ جالسٌ... فَجَهَدُوا بِكُلِّ حِيلَةٍ فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَى إِخْرَاجِهَا فَبَقِيَتْ الْحِصَاةُ فِي إِذْنِهِ مَدَّةً وَ هِيَ تَوْلُمُهُ... (التنوخی، ۱۴۱۵: ۲۰).

ترجمه فارسی: روزی نشسته بودم و مردی با من نشسته بود به بسیار کوشش از گوشش بیرون نتوانستند آورد و دردی آلیم و محنتی عظیم بسبب آن به وی رسید و از زحمت آن سنگ بی‌سنگ (بی‌آرام) شد و از درد گوش بیهوش و مدت‌ها آن محنت می‌کشید... (دهستانی، ۱۳۵۴: ۳۵).

۵-۲-۴. عناصر سبکی

چهارمین تحلیل زبانی در الگوی رایس «عناصر سبکی» یا بررسی میزان مطابقت سبک ترجمه با سبک متن اصلی است. «معیار مورد نظر برای نقد سبک «تناظر» است. رایس در خصوص سبک معتقد است که آنچه منتقد ترجمه باید مورد توجه قرار دهد این پرسش است که آیا ترجمه با متن مبدأ از لحاظ سبک رسمی یا محاوره‌ای متناظر است یا خیر؟» (صفری، ۱۳۹۸: ۲۴۹).

با توجه به ترجمه متن کتاب *الفرج بعد الشدة* اسلوب به کار رفته در آغاز و پایه متن از جمله اسالیبی است که به وفور در ترجمه دیده می‌شود. دهستانی قبل از ترجمه هر باب،

ابتدا مقدمه‌ای در رابطه با آن موضوع عنوان می‌کند سپس به ترجمه پاراگراف آغازین آن باب می‌پردازد:

متن اصلی: «ما أنبأنا به اللهُ تعالى في القرآن من ذكر الفرج بعد البوس و الإمتحان. قال اللهُ تعالى وَ هُوَ أَصْدَقُ الْقَائِلِينَ وَ قَوْلُهُ حَقُّ الْيَقِينِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ: الْم نَشْرَحُ لَكَ صَدْرَكَ...» (التنوخي، ۱۴۱۵: ۹).

ترجمه فارسی: «فی ذکر الفرج بعد البوس و الامتحان (مقدمه: در آنچه باری -تعالی و تقدس- در مصحف مجید و کلام مقدس خود اخبار فرموده است از طایفه‌ای که به بلا مبتلا بوده‌اند و به محنتی درمانده شده و بعد از آن از رحمت بکمال و لطف بی‌زوال او از آن ورطه مخرج و از آن اندوه فرج یافته‌اند و سختی به آسانی و غم به شادی بدل گشته و وثوق تمام و یقین بی‌شبهت حاصل است که چون ابتدا و افتتاح به نام مقدس و معظم و کلام مبین بی‌زلل و محکم آن گوینده بی‌کام و زبان، که زبان موحدان در کام جز به کام او نجیبیده باشد به همه حال در اتمام آنچه مرا مست توفیق رفیق گرداند چنان که می‌گویم:

خَيْرُ الْكَلَامِ كَلَامُ اللَّهِ ذِي مَنَنِ قَدْ جَاءَنَا هَادِيًا خَيْرُ الْأَنَامِ بِهِ»

«آغاز ترجمه: وَ كَمَا قَالَ تَعَالَى وَ هُوَ أَصْدَقُ الْقَائِلِينَ وَ قَوْلُهُ حَقُّ الْيَقِينِ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ: الْم نَشْرَحُ لَكَ صَدْرَكَ...» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۱۹).

با توجه به توضیحات فوق، سبک زبان مبدأ، زبان معیار، معمول و رایج است، اما مترجم از این سبک عدول کرده و از سبک زبان منحصر به فرد و غیر متناظر استفاده کرده است.

۳-۵. مؤلفه‌های فرازبانی شناختی

منظور از عوامل فرازبانی عوامل خارج از متنی است که بر ترجمه مؤثرند. در واقع رایس معتقد است که بر هم‌کنش این هر دو گروه از عوامل زبانی و غیرزبانی (ابعاد زبانی و منظورشناختی) و نحوه مواجهه با آن از سوی مترجم برای منتقد ترجمه، بالاترین حد اهمیت را دارد و بدون آن ارزیابی معادل‌های ترجمانی عملاً امکان‌پذیر نخواهد بود (خان‌جان، ۱۳۹۸: ۱۲۵).

۵-۳-۱. موقعیت ادای سخن

نخستین زیرمجموعه عوامل غیرزبانی، موقعیت پیرامونی است. منظور رایس همان «چیزهایی است که به کلیت متن تعلق دارد و شرایطی را دربر می‌گیرد که متن را ایجاد می‌کنند» (همان: ۷۰). موقعیت‌هایی چون «کاربرد کنایه، عبارت معترضه، عبارات کوتاه محاوره‌ای و اشاراتی به حوادث تاریخی و... توسط گوینده سخن در یک موقعیت خاص» (منافی اناری، ۱۳۹۵: ۴۹). «این کتاب اصالتاً عربی است و حکایات آن بیشتر مربوط به دوره‌های خلافت بنی‌امیه و بنی‌عباس در عراق و شام و حجاز و نواحی آن است، اما در این کتاب فرهنگ ایران و عرب با هم پیوند خورده‌اند؛ زیرا ایران در این دوره تحت نفوذ مذهبی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خلفا و اعراب قرار دارد. به ویژه اینکه نویسنده در بصره متولد شده، ولی در اهواز برآمده است و شهر اهواز محل تلاقی دو فرهنگ ایران و عرب است...» (سامانی، ۱۳۹۳: ۷۱). مترجم هیچ‌گاه از نظر موقعیت سیاسی، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی در موقعیت نگارش حکایت‌های فرج بعد از شدت التنوخی نبوده و شرایط برای او کاملاً عادی و بی‌تنش بوده است؛ از این رو؛ با تأمل و درایت، مخاطب فارسی‌زبان را با ارائه برخی اطلاعات ناگفته از موقعیت پیرامون مطلع ساخته و جهت فهم مخاطب، متنش را مزین به بازی‌های لفظی و کاربردی در زبان مقصد همچون ضرب‌المثل، استعاره، تشبیه و... کرده است.

متن اصلی: «فَقِيلَ لَهُ إِرْمِ بِالْمَالِ فِي الْبَحْرِ فَرَمِيَ بِالْمَالِ فَسَمِعَ الْهَاتِفُ يَقُولُ: إِذَا أَصَابَكَ غَمٌ أَوْ أَشْرَفْتَ عَلَى هَلَكَةٍ فَاقْرَأْ: وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا...» (التنوخی، ۱۴۱۵: ۲۳). ترجمه فارسی: «آن هاتف آواز داد که اگر راست می‌گویی دل از غم بپزدازد و آن نقد را در آب انداز. آن مرد بدره ای از آن زر به ذره‌پی نیندیشید و به نیم جواز آن ده هزار دینار حساب بر نگرفت و آن زرهای چون آتش در آب انداخت و دل از باد هوس آن خاک رنگین پرداخت آوازی شنید که (چون از سر زر برخاستی این جواهر را نگاه دار و چون نعمت بذل کردی این حکمت را گوش کن) هرگاه که در حادثه‌ای کارت به جان و کارد به استخوان رسد این آیت برخوان از سر صدق و صفا: و مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ...» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۴۰).

علاوه بر افزوده‌سازی‌هایی که مترجم بدان پرداخته از لفاظی‌های دیگری نیز بهره برده است؛ «کارد به استخوان رسیدن» ضرب‌المثل و به معنای خسته و عاصی شدن از وضعیتی است. «خاک رنگین» استعاره از پول و زر است. «زرهای چون آتش» در زبان مقصد تشبیه است. مترجم با توجه به بافت موقعیتی کلام و با توجه به مفهوم کلی حاکم بر متن ساختار، ترجمه را شکل داده است.

۵-۳-۲. موضوع سخن

دومین زیرمجموعه عوامل غیرزبانی، موضوع یا (سخن) است. منتقد باید بررسی کند که آیا مترجم موضوع مورد بحث را به درستی تشخیص داده یا خیر؟ «مونین^۱ در این مورد می‌نویسد: چه در مورد ترجمه کردن و چه در مورد ارزشیابی کردن ترجمه، دانستن کلمات به تنهایی کافی نیست؛ بلکه مترجم ضرورتاً باید بداند که آن کلمات راجع به چه هستند؟» (منافی اناری، ۱۳۹۵: ۵۰).

متن اصلی: «و هو إثمٌ بعد إنقاضِ الظهرِ و هو ثقلُ الذي أثقله لنقضِ العظامِ كما ينتقضُ البيتُ إذا صوتَ للوقوعِ و رفعَ جلاً جلاله ذكره بعد أن لم يكن بحيث جعله الله مذكوراً و البشارةُ له في نفسه عليه السلامُ و في أمته بأن مع العسرِ الواحدِ يسرينِ إذا رغبوا إلى الله تعالى ربهم و أخلصوا له طاعاتهم و نياتهم» (التنوخی، ۱۴۱۵: ۹).

ترجمه فارسی: «و فرج و سبکباری او از بار گناه که به انقراض مفضی بود و رفع ذکر و اعلاء درجه او بدان حد که بعد از آن از مرتبه ادنی چنانکه به یتیمی ابوطالب و مزدوری (شاگردی) خدیجه معروف و مشهور بود و در زبان خلایق بدان مذکور، بلندی نام و رفعت ذکرش بدان درجه رسید که با نام خدای هم طویله و با ذکر حق هم سلک گشت تا اگر هزار بار کلمه «لا اله الا الله» بر زبان رانند تا محمد رسول الله (ص) باوی نباشد نام گوینده در جریده ایمان ثبت نیفتد و...» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۲۰).

در این بخش برای اینکه نمونه‌ای از انتقال موضوع سخن از جانب مترجم را تبیین کرده باشیم، جزئی از کل را انتخاب کردیم؛ در حالی که موضوع سخن می‌تواند مؤلفه‌ای عام

1. Mounin, G.

باشد و برای تحلیل دقیق آن بهتر است به برداشت کلی مترجم از کل حکایت و تعادل موضوعی پرداخت. مترجم در ترجمه این قسمت با اشراف و احاطه‌ای که بر موضوع داشته «از مرتبه ادنی به اعلاء رسیدن» را توضیح داده و با توجه به موضوع سخن به تصریح معنای متن مبدأ پرداخته و آن را برای مخاطب در متن مقصد تبیین کرده است.

۵-۳-۳. زمان ادای سخن

زیرمجموعه سوم، عامل زمان است. رایس معتقد است که «ترجمه یک متن مربوط به قرن هجدهم باید اساساً قابل تشخیص از ترجمه یک متن مربوط به قرن بیستم باشد» (منافی اناری، ۱۳۹۵: ۵۰). بر این اساس زمان نگارش کتاب فرج بعد از شدت در قرن چهارم هجری بوده است و «در این احوال پدرش وفات کرد و او دچار سختی و تنگدستی شد. احتمالاً در همین ایام به تألیف فرج بعد از شدت پرداخته است» (دهستانی، ۱۳۵۴: مقدمه، ج ۱: ۱۰-۹). در حالی که مترجم در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم به نگارش آن پرداخته است. قرن هفتم از منظر ادبی از مهم‌ترین ادوار تاریخ ادبیات ایران است. هر چند مترجم تلاش کرده که مفاهیم پایبند به اصل کتاب باشد، اما نتوانسته از برخی ویژگی‌های نثر فنی قرن ششم و هفتم (همچون موسیقی نثر، سجع، جناس، تناسب، کاربرد اشعار و...) فاصله بگیرد. مثلاً کاربرد جناس، استعاره، تشبیه در نمونه زیر از جمله ویژگی‌هایی است که مترجم در این عبارت به کار برده است:

متن اصلی: «فَأَخْبَرَ اللَّهُ تَعَالَىٰ إِنَّ الَّذِي مَرَّ عَلَى الْقَرْيَةِ اسْتَبْعَدَ أَنْ يَكْشِفَ اللَّهُ عَنْهَا وَعَنْ أَهْلِهَا الْبَلَاءَ بِقَوْلِهِ: (أَنِّي يَحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ) إِلَىٰ آخِرِ الْقِصَّةِ» (التنوخی، ۱۴۱۵: ۹).

ترجمه فارسی: «حکایت می‌کند ...، و دست فرسوده فنا و پایمال بلا گشته می‌نمود که جمع اشتات این رمیم و رفات و احیاء این اموات چگونه خواهد بود؟ این عظام و رفات لباس حیات چون پوشند و این کالبد‌های بی‌جان، شربت زندگانی چگونه نوشند؟» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۲۳).

در عبارت بالا جناس در واژگان «فنا، بلا/ اشتات» و «رفات/ اموات، حیات»، استعاره مصرحه در عبارات «دست فرسوده فنا» و «لباس حیات» و اضافه تشبیهی در «شربت زندگانی» به کار رفته که منجر به تصنع ترجمه شده است؛ حال آنکه متن مبدأ سلیس و روان است. بر اساس نظریه رایس می‌توان گفت ترجمه، بیانگر عدم تعادل در زمان است.

۵-۳-۴. مکان ادای سخن

عامل مکان، چهارمین عامل غیرزبانی است. «عامل فرازبان شناختی مکان اشاره به این دارد که متن مورد ترجمه در کدام کشور با چه فرهنگی نوشته شده و یا در چه صحنه و موقعیت مکانی تولید شده است» (منافی اناری، ۱۳۹۵: ۵۱). رایس ضمن تقلیل این مشکلات به سطح واژگان، «چهار راهبرد استفاده از وام‌واژه‌ها، گزیده‌برداری، انتقال لفظ بیگانه و به همراه پانویس و توضیحات درون‌متنی را برای حل و فصل آن‌ها توصیه می‌کند و کاربرد آن‌ها را مجدداً به نوع متن و زیرگونه متنی پیوند می‌زند» (همان: ۷۷-۷۶). با توجه به مطالبی که در مؤلفه زمانی عنوان شد، التئوخی در سال ۳۷۳ به بغداد برگشت و در همان زمان به سبب فوت پدر، دچار سختی و تنگدستی شد. احتمالاً نگارش کتاب در بغداد صورت گرفته است. عامل زمان و مکان دو رکن جداناپذیر از هم هستند و تأثیرات متقابلی در تألیف کتاب بر التئوخی داشته‌اند. این در حالی است که مترجم هم از لحاظ زمانی و هم مکانی در فضای کاملاً متفاوت به ترجمه دست زده است. در ذیل به نمونه‌هایی از وام‌واژه‌ها اشاره می‌شود که مترجم مستقیماً بدون اینکه آن‌ها را ترجمه کند از زبان مبدأ به مقصد وارد کرده است. البته استفاده از واژه‌ها و ترکیب‌های عربی در این دوره، مرسوم نیز بوده است.

متن اصلی: «فلا شدة أشد من الموت و الخراب و لا فرج أفرح من الحياة أو العمارة...» (التئوخی، ۱۴۱۵: ۹).

ترجمه فارسی: «حاصل آنکه هیچ شدت سخت‌تر از موت و خراب و هیچ فرج با فرح‌تر از حیات و عمارت نخواهد بود» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۲۳).

۵-۳-۵. مخاطبان سخن

پنجمین عامل غیرزبانی در الگوی رایس، عامل مخاطب یا خواننده یا گیرنده است. «منظور از خواننده در اینجا خواننده بالقوه است؛ یعنی خواننده‌ای که نویسنده در هنگام آفرینش متن مبدأ در ذهن دارد» (خان‌جان، ۱۳۹۸: ۱۵۵). گوینده یا فرستنده متن فرج بعد از شدت، التئوخی است. وی ادیب است و شاعر، عالم است و عارف (آشنا با کلام). کتابی که او تألیف کرده با توجه به محتوا و اسلوب‌هایی که در بیان به کار گرفته طیف وسیعی از خوانندگان - متفاوت در سن، جنسیت، میزان تحصیلات و...- را دارد که به خاطر حکایت‌های شیرین و لذت‌بخش که در نهایت منتهی به فرج و گشایش می‌شود، روی به قرائت آن می‌آورند. این در حالی است که انتخاب نثر فنی، مصنوع و متکلف، اشعار عربی و فارسی، آیات قرآن، فراوانی آرایه‌های لفظی و معنایی و افزودن مفاهیم جدید به متن اصلی از سوی مترجم باعث شده دامنه مخاطبان محدود شود و تنها تحصیلکردگان و فرهیختگان بتوانند از آن استفاده کنند. به عنوان مثال، مترجم «وساطت و پادرمیانی کردن در کاری» را با اصطلاح کنایی «دست در وی زدیم پای در میان نهاد» بیان کرده است. «توسط فی أمرک» برای هر خواننده‌ای در زبان عربی قابل فهم است، اما فهم اصطلاح کنایی که مترجم در زبان مقصد استفاده کرده برای عموم میسر نیست. پس خواننده متن مبدأ و مقصد نمی‌تواند یکی باشد.

متن اصلی: «فَطَرَحْنَا أَنْفُسَنَا عَلَيْهِ فَتَوَسَّطَ فِي أَمْرِكِ وَ ضَمَّنَ مَا عَلَيْكَ وَ أَخْرَجَكَ» (التئوخی، ۱۴۱۵: ۲۲).

ترجمه فارسی: «از وی التماس کردیم تا شفیع باشد. چون دست در وی زدیم پای در میان نهاد و از سر فتوت و مروت واسطه شد تا این کار به اتمام رسانید» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۳۸).

۵-۳-۶. گوینده سخن

ششمین عامل فرازبانی، عامل گوینده یا فرستنده است. «عامل گوینده عناصری را دربر می‌گیرد که بر زبان خود مؤلف و نحوه آفرینش زبانی وی تأثیر می‌گذارند و به شیوه‌های مختلف در سطوح واژگانی، دستوری و سبکی منعکس می‌شوند» (خان‌جان، ۱۳۹۸: ۱۵۵). وی در بیان مشاهدات خود از اوضاع و زمانه اگر مطلبی را عنوان کرده حتماً به قیدهایی

چون: «سمعت أن، قال، أخبرني، كلمني، حدثني و...» استناد کرده تا آن‌ها را از مشاهدات خود تفکیک کند. در نمونه زیر، مترجم ساختار بیان را در متن مقصد درهم شکسته و مفهوم را با به کار بردن کنایه‌هایی دوباره از زبان خود بازگو کرده است. وی با ذکر بوم شوم که کنایه از المعتصم بالله است و کرگسان که کنایه از گروهی است که معتصم آن‌ها را علیه ابن ایوب گماشته بود، تعادل متن را از سوی نویسنده درهم شکسته است.

متن اصلی: «فقال لي: وَيَلِي عَلَى النَّبْطِي يَمْتَهِنُكَ وَ أَى يَدٍ لَهُ عَلَيْكَ وَ أَنْتَ كَاتِبِي كَمَا هُوَ كَاتِبِي انصرفت. قال: فَانصرفتُ وَ بَكَرْتُ إِلَى الْفَضْلِ عَلَى عَادَتِي لَمْ أَنْكَرْ شَيْئاً» (التوخى، ۱۴۱۵: ۲۵).

ترجمه فارسی: «و گفت او را بر تو چه دست؟ تو کاتب منی همچنان که او هست بازگرد و در سایه همای تربیت ما می‌باش و از آن بوم شوم بنجشکی حساب برمگیر و زبان بدین ذکر با کس مجنابان که زود باشد که به کام خویش او را در دهان کرگسان بینی. از...» (دهستانی، ۱۳۵۴: ۴۸).

۵-۳-۷. اشارات عاطفی در سخن

اما آخرین عنصر غیرزبانی، تداعی‌های عاطفی است که می‌تواند مؤلفه فرهنگی بشمار بیاید. این عوامل عموماً بر گزینش‌های واژگانی و سبکی اثر می‌گذارند. «منتقد ترجمه باید بررسی کند که آیا این تداعی‌های عاطفی به طرز مناسب در زبان مقصد انعکاس یافته است یا خیر؟» (خان‌جان، ۱۳۹۸: ۱۵۶). مثلاً باید به این موضوع که آیا ابزارهای زبانی مورد نیاز برای بیان طنز یا کنایه، تحقیر، طعنه یا هیجان از سوی مترجم به خدمت گرفته شده‌اند یا خیر؟ توجه کرد.

متن اصلی: «و إذا بإمرأة لم أرَ قَطُّ أَحْسَنَ مِنْهَا فَقُلْتُ لَهَا: مَنْ أَنْتِ؟ وَ أَى شَيْءٍ تَعْمَلِينَ هَاهُنَا؟ قَالَتْ أَنَا ابْنَةُ فُلَانِ بْنِ فُلَانِ التَّاجِرِ بِالْبَصْرَةِ» (التوخى، ۱۴۱۵: ۲۴).

ترجمه فارسی: «و زنی دیدم در غایت جمال و نهایت کمال از ماه درست منیرتر و از آفتاب درخشان بی نظیرتر صباحتی که یوسف در مصر جمال او عزیز نمودی و ملاحظتی که لیلی را اگر نظر بر وی افتادی مجنون گشتی و نرد حسن اگر با عذرا باختی عذرا بردی و با عذرا

خود را وامق شمردی از کمال خوبی او عجب بماندم (ما هذا بشراً إن هذا الا ملک کریم) برخواندم و گفتم: ای در دلبری از پری زیباتر پری از دیده مخفی باشد تو چنین ظاهر چرا شده‌ای و ای آفتاب نورانی تو بر آسمان زینده‌تری بر زمین چه می‌کنی و ای حور بهشت آرای ترا در فردوس وعده داده‌اند اینجا چون افتاده‌ی؟ چنانکه می‌گوییم:

ای حور ز فردوس برین آمده‌ای   یا ترک خطائی که ز چین آمده‌ای
چون ماه ز آسمان فرو افتادی   یا چون پری از زیر زمین آمده‌ای؟
(دهستانی، ۱۳۵۴: ۴۳).

مؤلف، درباره زنی زیباروی سؤالی بسیار ساده پرسیده که تو کیستی و اینجا چه می‌کنی؟ و او پاسخ می‌دهد که من دختر فلان تاجر بصره هستم. اما آنچه ما در متن مقصد می‌بینیم، محتوایی کاملاً متفاوت است. مترجم در برابر زیبایی آن دختر به وجد و هیجان آمده و جهت تأکید بر زیبایی به بسط معنا پرداخته و از هر ترفندی استفاده کرده تا نهایت زیبایی او را به مخاطب انتقال دهد. در واقع مترجم در بستر ادبیات فارسی ابزارهای معنایی را به کار برده که برای مخاطب فارسی زبان ملموس است و بدین سان شکاف‌های فرهنگی موجود را از میان برداشت؛ منیر همچون ماه، درخشان‌تر از آفتاب، در دلبری زیباتر از پری، زیبا چون حوری بهشتی. علاوه بر این‌ها، وی از مؤلفه‌های فرهنگی فارسی نیز استفاده کرده است؛ نماد لیلی و مجنون، وامق و عذرا، جمال یوسف زیباروی مصر. مترجم با این وجود از بیت شعر نیز بهره برده تا تعجب خود را از زیبایی خارق‌العاده آن دختر بیان کند که در این مورد نیز مبالغه و اغراق در معنا نهفته است. با استناد به نظریه راپس مترجم تعادل در بعد عاطفی را نیز رعایت نکرده و اشارات عاطفی حاکم بر متن بر اساس متن مقصد تعیین شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

از آنچه در این جستار آمد نتایج زیر به دست می‌آید:
* بر اساس تعادل در نوع و تعادل گونه متن مطرح در الگوی کاتارینا راپس، می‌توان گفت دهستانی این تعادل را در تعیین «نقش غالب» بر هم زده است. راپس معتقد است یک متن

ممکن است دارای نقش‌های متفاوتی باشد و آنچه ملاک است، نقش غالب است. متن مبدأ و مقصد بر اساس الگوی رایس هم صورت‌محور هستند و هم محتوا‌محور. با این تفاوت که محور اصلی (نقش غالب) متن مبدأ بر صورت‌محوری استوار است و تنوخی می‌کوشد با بهره‌گیری از صورت‌زبان، نوعی تأثیر هنری و زیباشناختی را بر مخاطب بر جای گذارد و صورت‌زبان را بستر و قالبی برای انتقال محتوا و اطلاعات قرار داده است و محتوا‌محوری، دومین نقش متنی آن محسوب می‌شود. در حالی که محور اصلی (نقش غالب) در ترجمه دهستانی رساندن محتوا و اطلاعات به خواننده است و محتوا‌محوری در اولویت قرار دارد؛ گرچه مترجم در انتقال محتوا از بعد زیبایی‌شناختی نیز غافل نشده است و افزوده‌های موجود در ترجمه، ضمن اینکه مزین به صنایع ادبی شده‌اند با هدف تبیین محتوا به کار رفته‌اند. بر این اساس در تعیین نوع متن، میان متن مبدأ و مقصد عدم تعادل وجود دارد.

* با بررسی مؤلفه‌زبان‌شناختی و فرازبان‌شناختی مطرح در نظریه رایس، ابزارهایی که مترجم به واسطه آنها به عدم تعادل معنایی در زبان مقصد دست یافته است، مورد نقد و بررسی قرار گرفت که بررسی این عوامل را می‌توان هنرنمایی مترجم مبنی بر خروج از تعادل بیان کرد. در مؤلفه‌زبان‌شناختی، مترجم به واسطه تغییرات معنایی و تغییرات دستوری زبان مبدأ و کاربرد عناصر سبکی منحصر به فرد، تعادل معنایی را بر هم زده است. علاوه بر این، در ارزیابی مؤلفه‌های فرازبان‌شناختی، شکاف‌های موجود در موقعیت و موضوع ادای سخن از جانب مترجم به خوبی پر شده و با تأثیرپذیری از عناصر زمانی و مکانی، صورت‌متن اصلی را به نفع زبان مقصد تغییر داده و شکاف‌های فرهنگی موجود میان دو فرهنگ را به واسطه انعکاس تداعی‌های عاطفی از میان برداشته است.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Seyyed Mehdi

<https://orcid.org/0000-0003-0739-982X>

Masboogh

Solmaz Ghafari

<https://orcid.org/0009-0006-6815-426X>

منابع

قرآن کریم.

التنوخی، القاضي أبي علي المحسن بن أبي القاسم. (۱۴۱۵). *الفرج بعد الشدة*. الجزء الأول. الطبعة الثانية. القاهرة: دارالكتب المصرية.

حاج مومن سیچانی، حسام. (۱۴۰۱). آسیب‌شناسی ترجمه کتاب النقد الأدبی أصوله و مناهجه از منظر انتقال اطلاعات بر اساس نظریه کاتارینا رایس. *پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی*، ۲۲(۳)، ۷۹-۱۰۳.

Doi: <https://doi.org/10.30465/crtls.2022.39662.2487>

خان‌جان، علیرضا. (۱۳۹۷). الگوی پیشگامانه رایس برای نقد ادبی (۱). *فصلنامه مترجم*، ۲۷(۶۷)، ۱۱۷-۱۲۸.

خان‌جان، علیرضا. (۱۳۹۸). الگوی پیشگامانه رایس برای نقد ادبی (۳). *فصلنامه مترجم*، ۲۷(۶۸)، ۱۴۷-۱۵۸.

خواججه‌افضلی، سعید و یوسفیان کناری، محمد جعفر. (بی‌تا). نوع ادبی و چالش اقتباس نمایشی در یک روایت اسلامی «شرحی بر جلوه‌های روایی حکایات فرج بعد از شدت و جایگاه آن در تاریخ ادبیات عرب». *مجموعه مقالات دومین کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی*، ۲۳۳-۲۸۴.

دهستانی، حسین بن اسعد. (۱۳۵۴). *ترجمه فرج بعد از شدت، مقدمه و تصحیح اسماعیل حاکمی*. جلد ۱. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

صفری، سعید. (۱۳۹۸). *نقد ترجمه در مطالعات ترجمه: نظریه تا عمل*. تهران: انتشارات آوین مهر. سامانی، معصومه. (۱۳۹۳). *مقایسه آموزه‌های کشف‌المحجوب، نفحات‌الأنس، الفرج بعد الشدة و روضة‌العقول با نظریات جدید در روانشناسی شخصیه*. رساله دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی.

کمالی‌اصل، شیوا و عباسی، حبیب‌الله. (۱۳۹۸). بازنمایی نقش زن در داستان‌های عامه ترجمه فرج بعد از شدت. *دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه*، ۸(۳۲)، ۱-۲۴. Url:

<http://cfl.modares.ac.ir/article-11-39194-fa.html>

منافی اناری، سالار. (۱۳۹۵). *روش‌ها و نقد و بررسی ترجمه*. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

ماندی، جرمی. (۱۳۹۱). *معرفی مطالعات ترجمه*. ترجمه علی بهرامی و زینب تاجیک. تهران: انتشارات رهنما.

نبی لو چهرقانی، علیرضا و فتحی نجف آبادی، هاجر. (۱۳۸۸). تحلیل عناصر داستانی الفرج بعد الشدة. *مجله پژوهش‌های ادب عرفانی*، ۳(۴)، ۱۰۹-۱۳۳. Url: https://jpll.ui.ac.ir/article_16366.html

Translated References to English

The Holy Quran.

Al-Tanukhi, al-Qazi Abi Ali al-Muhasin ibn Abi al-Qasim. (1994). *Al-Faraj Bad al-Shedda*, first part, second edition, Al-Cairo, Darul-Kitab al-Masriyyah. [In Arabic]

Dehestani, Hossein Ibn Asad. (1975). Translation of *Al-Faraj Bad al-Shedda*, introduction and correction by Ismail Hakemi, vol.1, Tehran: Farhang Iran Foundation. [In Persian]

Haj Momin Sichani, H. (2023). Pathology of the Translation of the Book Literary Criticism: Principles and Methods from the Perspective of Information Transfer. *Journal of Critical Research of Humanities Texts and Programs, Research Institute of Humanities and Cultural Studies*, 22 (3), 79-103. Doi: <https://doi.org/10.30465/crtls.2022.39662.2487>. [In Persian]

Kamali Asl, Sh., and Abbasi, H. (2018). Representation of Woman's Role in Folk Story of Faraj Ba'ad Az Sheddad. *Cultur and Folk Literature*, 8 (32), 1-24. Url: <http://cfl.modares.ac.ir/article-11-39194-fa.html>. [In Persian]

Khan Jan, A. (2017). Reiss's Pioneering Model for Literary Criticism (1). *Translator's Magazine*, 27 (67), 117-128. [In Persian]

Khan Jan, A. (2018). Reiss's Pioneering Model for Literary Criticism (3). *Translator's Magazine*, 27 (68), 158-147. [In Persian]

Khatibi, H. (1996). *Prose art in Persian literature*, first edition, Tehran: Zavar Publishing. [In Persian]

Khaje Afzali, S., and Yousufian Kanari, M. J. (N. D.). *Literary type and the challenge of theatrical adaptation in an Islamic narrative, "An explanation of the narrative effects of Al-Faraj Bad al-Shedda and its place in the history of Arab literature"*. collection Papers of the Second International Congress of Islamic Humanities. 233-284. [In Persian]

Manafi Anari, S. (2015). *Translation methods and criticism*. Tehran: Allameh Tabatabai University Press. [In Persian]

Munday, J. (2012). *Introduction to translation studies*. Translated by Ali Bahrami and Zainab Tajik, Tehran: Rahnama Publishing. [In Persian]

- Nabi Lou Chihareghani, A., and Fathi Najafabadi, H. (2008). Analysing elements of story in Faraj Bā d Az Ā eddat. *Journal of Researches of Mystical Literature*, 3 (4), 109-133. Url: https://jpll.ui.ac.ir/article_16366.html [In Persian]
- Safari, S. (2018). *Translation Criticism in Translation Studies: Theory to Practice*, Tehran: Avin Mehr Publishing. [In Persian]
- Samani, M. (2013). *Comparing the teachings of Kashf-ul-Mahjub, Nafahat al-Ons, Al-Faraj Bad al-Shedda and Ruzat al-Oqool with new theories in personality psychology*. PhD thesis, Islamic Azad University. [In Persian]

استناد به این مقاله: مسبوق، سید مهدی، غفاری، سولماز. (۱۴۰۳). بازکاوی ترجمه فارسی «الفرج بعد الشده» براساس الگوی کاتارینا رایس. *دوفصلنامه پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی*، ۱۴ (۳۰)، ۱-۲۶. doi: 10.22054/rctall.2024.77119.1708

Translation Researches in the Arabic Language and Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.